

Dimokritos Kavadias, Jessy Siongers en Frank Stevens
Onderzoeksgroep TOR, Vakgroep Sociologie, VUB

Jongeren en politiek. Iedereen lijkt er wel van overtuigd dat het niet bepaald een *marriage made in heaven* is. Alleen het eind van de roemruchte jaren zestig staat bekend als een periode van grote politieke bewustwording en engagement bij jongeren. Op dat kleine tijdvak na werden en worden jongeren een gebrek aan politieke interesse en een aversie van politieke participatie toegeschreven. Maar klopt dat clichébeeld met de werkelijkheid? Of moet het worden bijgesteld? De auteurs beweren van wel. En in één adem pleiten zij voor een vernieuwd burgerschap, waarin jongeren een cruciale plaats innemen.

Jongeren zijn apathisch en voelen zich weinig betrokken bij de maatschappij. Zij denken alleen nog in termen van 'Me, Myself and I'¹. Zij hebben dan ook weinig burgerzin en een afkeer van politiek. Dat is het clichébeeld van de jeugd dat volwassenen vaak ophangen.

In dit artikel willen we nagaan wat daarvan klopt. Wij willen een idee krijgen van de politieke betrokkenheid van de 'huidige jeugd'. Wij doen dat door jongeren te vergelijken met 'ouderen' en door hen onderling te vergelijken. Om deze vergelijking te kunnen maken doen we beroep op diverse gegevens. Als eerste bron gebruiken wij de gegevens uit een representatieve studie uitgevoerd door de onderzoeksgroep TOR van de VUB in de loop van 1998². Daarnaast baseren we ons op een representatieve steekproef van 4722 Vlaamse jongeren, hoofdzakelijk tussen 16 en 18 jaar oud, die dezelfde TOR-groep heeft afgenomen in de loop van het schooljaar 1996-1997³ en op gegevens van het Interuniversitair Steunpunt voor Politieke-Opinieonderzoek van 1995⁴.

'Jongeren' en 'politieke volwassenheid'

Wie of wat er onder de term 'jongeren' valt, verschilt. 'Jong zijn' heeft een andere betekenis bij de NMBS dan bij de Bond voor Grote en Jonge Gezinnen. Zelfs in de wetgeving worden verschillende indelingen gebruikt. Het decreet op het lokaal jeugdwerkbeleid definieert iedereen tussen 6 en 25 jaar als jong. Het Vlaams decreet op het landelijk georganiseerd

jeugdwerk legt de grens op 30 jaar. Ook op politiek vlak dekt de term 'jongere' verschillende ladingen. Bij de SP-jongeren kan je terecht tussen 16 en 30 jaar. Bij Jong-Agalev liggen de grenzen bij 15 en 31 jaar. En tot je vijfendertig kan je meespelen met de CVP- of de Blok-jongeren.

Een afbakening van het begrip 'jongeren' ligt altijd wel gevoelig. Toch worden er twee momenten beslissend genoemd om niet langer te spreken over 'jeugd': het zich inschakelen op de arbeidsmarkt en het vormen van een 'huishouden'. De laatste decennia zijn deze twee belangrijke levensmomenten opgeschoven. Een afbakening tussen 'jong' en 'oud' op 25 jaar lijkt deze recente maatschappelijke trends te weerspiegelen.

'Politiek' vatten we hier ruimer op dan alleen maar het ritueel van om de vier jaar stemmen. Doorgaans betekent politiek het geheel van gedragingen van burgers dat gericht is op het direct of indirect beïnvloeden van de overheid en haar beleid. Deze beïnvloeding kan verschillende vormen aannemen: stemmen, lid worden van een politieke partij, opkomen bij de verkiezingen, oppositie voeren, proberen de publieke opinie te bespelen... Noodzakelijke voorwaarden hierbij zijn een minimum aan interesse voor de onderwerpen waarmee de politiek zich bezighoudt en een zeker vertrouwen in het eigen politieke kunnen. Dit veronderstelt een minimum aan kennis. Dit wil niet alleen zeggen dat mensen weten welke politici bij welke partij horen, maar ook dat er

inzicht is in het politiek besluitvormingsproces. Een zekere vorm van politieke volwassenheid is nodig.

Mensen worden niet als burger geboren. Ze worden het doorheen een leerproces. De status van staatsburger brengt een aantal rechten en vrijheden met zich mee. Om daarvan te kunnen genieten, moeten burgers echter beschikken over vaardigheden of 'bekwaamheden'. 'Minderjarigen' worden daarvan uitgesloten, vermits wordt aangenomen dat zij die bekwaamheden nog moeten verwerven. 'Burger' is zo synoniem voor volwassen persoon.

In welke mate is die traditionele visie op 'minderjarigen' gewettigd? Zijn minderjarigen (of breder gedefinieerd jongeren) minder bekwaam op politiek vlak dan oudere leeftijdsgroepen?

Apolitieke adolescentie en politieke volwassenheid

Wat wil politieke volwassenheid zeggen? Twee voorwaarden lijken essentieel: kennis over het politieke gebeuren en geloof in de eigen mogelijkheden om dit te beïnvloeden. Zonder een minimum aan kennis, zal elke beïnvloeding van politiek gedoemd zijn te mislukken. Als je bijvoorbeeld niet weet tot welke politieke partij een politicus hoort, waar deze partij voor staat, op welk maatschappelijk

draagvlak ze steunt, ... lijkt iedere zinnige politieke actie onmogelijk.

Daarbij komt dat kennis snel verouderd. De maatschappij staat niet stil. Dus ook de politiek niet. Als je een minimum aan kennis over de politiek wil behouden, moet je minstens af en toe geïnteresseerd zijn in hetgeen er op dat vlak gebeurt. Politieke kennis volstaat daarom niet om 'bekwaam' te blijven.

Kennis en interesse zijn noodzakelijke maar niet voldoende voorwaarden om over politieke volwassenheid te spreken. Als je alle naoorlogse eerste ministers van België kent of als je alle ministers van federale, gemeenschaps- en gewestregeringen kan opsommen, dan ben je nog niet per definitie politiek bekwaam. Dat ben je pas als je ook iets met die kennis doet, als je je inzet voor de politiek. Die inzet moet niet direct begrepen worden als militeren in een partij of deelnemen aan een plakkersploeg. Voor de meerderheid van de mensen betekent zich inzetten voor de politiek iedere vier jaar zijn of haar stem uitbrengen. De stap van kennis tot inzet is niet vanzelfsprekend. Het is niet omdat je iets weet over de politiek dat je je zal inzetten. Dit laatste hangt nauw samen met de mate waarin je zelf vertrouwen hebt dat jouw inzet een verschil kan maken. Een gebrek aan 'politiek zelfvertrouwen' of politieke machteloosheid is

Tabell

Percentages niet gaan stemmen naar leeftijdsgroep

leeftijdsgroep	TOR 98				ISPO 95			
	stemplicht*		geen stemplicht		stemplicht*		geen stemplicht	
	% niet gaan	N	% nooit gaan	N	% niet gaan	N	% nooit gaan	N
18-24 jaar	2,0	126	25,5	158	1,3	252	21,2	252
25-34 jaar	4,4	222	31,4	264	1,9	438	27,9	440
25-44 jaar	9,2	225	37,9	272	1,4	416	25,3	419
45-54 jaar	6,6	184	37,8	235	3,2	341	30,6	343
55-64 jaar	6,5	145	42,6	192	2,7	317	40,1	320
65-75/79 jaar	6,5	146	52,6	185	4,7	324	41,8	326
algemeen	6,1	1048	37,8	1307	2,5	2088	31,0	1974

* Bij TOR 98 werd de stemintentie bevraagd, in het verkiezingsonderzoek werd gevraagd wanneer men op 25 mei 1995 was gaan stemmen, de percentages slaan hier op de antwoordmogelijkheid 'niet gaan stemmen'.

een duidelijke domper op het enthousiasme waarmee je je politieke rechten en plichten zal uitoefenen.

Politieke volwassenheid impliceert dan ook een minimum aan politieke kennis, interesse voor de politiek en een zeker vertrouwen in de eigen mogelijkheden om de politiek te beïnvloeden. Eerst willen we de kennis, interesse en politieke houdingen onder de loep nemen. Naast een maat voor politieke machteloosheid willen we tevens kijken naar een veeleer algemene houding die jongeren tegenover democratische instellingen en principes uiten. Bovendien willen we onderzoeken wat hun effect is op de participatie van jongeren.

Politieke interesse

Algemeen beschouwd kunnen we stellen dat de politieke interesse van Vlamingen zeer pover is. Zowat de helft van de Vlaamse populatie, althans de volwassenen, zegt weinig of geen interesse te hebben in politiek. Dat werd zowel door het verkiezingsonderzoek van 1995 als door het meer recent onderzoek van 1998 (respectievelijk 52,9% en 51,4%) bevestigd.

De Vlaamse jeugd vormt hierop geen uitzondering. Ook hen kan politiek weinig of niet bekoren. In het onderzoek bij de Vlaamse leerlingen werd politieke interesse gemeten aan de hand van de stelling 'Politiek interesseert me niet'. Circa 41% van de jeugdige respondenten schaarde zich achter deze stelling, hoewel toch ook bijna 30% niet of helemaal niet akkoord ging met deze uitspraak. Als men deze gegevens vergelijkt met de rest van de Vlaamse bevolking dan zouden we dus veel meer moeten concluderen dat jongeren, in tegenstelling tot wat vaak wordt beweerd, meer interesse vertonen in politiek.

Stemintenties en stemgedrag

Uit die interesse zich ook in stemgedrag, -intenties en lidmaatschap van een politieke partij? Bij stemintentie gaat het er ons niet om welke partij de voorkeur geniet van jongeren, wel willen we een beeld krijgen van de mate van stemonthouding. Hiertoe maken we een onderscheid tussen twee vormen van ont-

houding. Ten eerste is er de meest extreme vorm van onthouding: niet gaan stemmen. De andere vorm van onthouding is blanco of gewild ongeldig stemmen.

In tegenstelling tot vele andere landen, geldt in België nog steeds de verplichting om te stemmen. Uit tabel 1 blijkt onmiddellijk welke verregaande gevolgen de afschaffing van de stemplicht kan hebben. Niet alleen zou het aantal niet-stemmers een immense opgang kennen, ook zou de discrepantie tussen het aantal niet-stemmers bij jongeren en ouderen enorm toenemen. Dit hoeft niet persé te leiden tot een lagere participatie van jongeren, zoals wordt waargenomen in landen zonder stemplicht⁵. Integendeel het aantal niet-stemmers zal in de leeftijdscategorieën 55-64 en 65-75 (79) ca. 20% hoger liggen dan in de leeftijdscategorie 18-24 jaar. Dit kan deels worden verklaard door het hogere onderwijsniveau van de jongere cohorten.

In de huidige Belgische context, met stemplicht, merken we ook een verschil tussen de leeftijdsgroepen. Deze verschillen zijn echter beduidend klein.

Daarnaast zijn er ook de mensen die wel naar de stembus gaan, maar die ter plaatse het formulier blanco laten of ongeldig invullen. In de onderzoeken met de verschillende leeftijdsgroepen is er inzake het aantal blanco/ongeldige stemmers geen rechte lijn, stijgend noch dalend, vast te stellen.

De leerlingenbevraging bevestigt dat ten dele. Van de Vlaamse leerlingen uit het zesde jaar secundair onderwijs stelt 6,4% dat zij niet zouden gaan stemmen bij verkiezingen. Dat percentage is vergelijkbaar met de oudere populaties die in 1998 werden bevraagd door de onderzoeksgroep TOR. Het percentage blanco/ongeldig stemmers bij deze zesdejaars stemt dan weer overeen met het percentage bij de 18- tot 24-jarigen, met name 20,4% van de leerlingen beweert blanco of ongeldig te zullen stemmen bij verkiezingen voor de Kamer.

Het is interessant om het verschil tussen leerlingen die reeds een keer mochten stemmen en leerlingen die nog nooit gestemd hebben uit te pluizen. Het percentage leerlingen dat stelt blanco of ongeldig te stemmen ligt

Tabel 2**Stemintentie leerlingen (percentages)**

	zou niet gaan stemmen	blanco/ ongeldig	N
Leerlingen die nog nooit gestemd hebben (geboren na 21.05.1977)	6,4%	20,8%	4020
Leerlingen die reeds gestemd hebben (geboren voor 22.05.1977)	6,8%	14,4%	264
Algemeen	6,4%	20,4%	4284

ruim 6% lager bij de jongeren die reeds hebben gestemd (tabel 2). Ons inziens dient het percentage blanco of ongeldig dan ook met een korrel zout te worden genomen. Jongeren die op het tijdstip van de bevraging hun partijkeuze nog niet echt overdacht hebben, zullen deze vraag gemakshalve omzeilen door de blanco keuze. Dit impliceert echter dat jongeren hun keuze uitstellen tot bij het eerste verkiezingsmoment. Men kan zich dan ook de vraag stellen of dit niet zou kunnen leiden tot overhaaste keuzen bij de eerste verkiezingen.

Lidmaatschap van een politieke partij

Naast stemmen bestaan er meer continue en actievormen van politieke participatie, zoals het lidmaatschap van een politieke partij. Het lidmaatschap van een politieke partij is in het algemeen zeer laag.

Bij jongeren ligt dat lidmaatschap nog lager dan bij de leeftijdscategorie 25-65. Slechts 1% van de leerlingen en 1,4% van de 18- tot 24-jarigen uit TOR 98 zet zich actief in voor een politieke partij. Bij de oudere leeftijdscategorie stijgt dit percentage tot 2%. Een gelijkaardige trend vinden we terug bij het gewoon lidmaatschap. Dit stijgt van 2,3% bij de leerlingen, over 2,9% bij de 18- tot 24-jarigen tot 3,5% bij de 'ouderen'. Op basis van deze gegevens kan dus niet worden besloten dat jongeren minder participeren aan politiek dan ouderen.

Politieke kennis

Ondanks het gegeven dat jongeren meer interesse betonen dan ouderen in politiek, zijn ze toch vlugger geneigd te stellen dat ze blan-

co zullen stemmen. Het ontbreken van een keuze kan het evidente gevolg zijn van een gebrek aan kennis van politiek. Het verkiezingsonderzoek van het ISPO heeft getracht deze politieke kennis te toetsen aan de praktijk. Aan de deelnemers werden de namen van 14 Belgische politici voorgelegd. Hun opdracht bestond erin de politieke partij te benoemen waartoe de politicus in kwestie behoorde.

Het onderzoek wijst uit dat jongeren het laagst scoren op de politieke kennisvragen. De jongste groep, de 18- tot 24-jarigen, scoort het slechtst. Zij kunnen gemiddeld 5 politici op de 14 juist plaatsen. Ook de op een na jongste leeftijdsgroep scoort wat lager inzake kennis over politiek. Vanaf de leeftijd van 35 jaar zien we echter een stabilisatie (ca. 7 op 14). Vanaf dan blijkt het kennisniveau niet verder toe te nemen. Dit bevestigt overigens de bestaande internationale onderzoeksgegevens⁶. Wereldschokkend is dat uiteraard niet. Kennis - en zeker politieke kennis - is een accumulatief gegeven: je bouwt het op in de loop van je leven. De hogere politieke kennis van de oudere leeftijdsgroepen kan dan ook toegeschreven worden aan meer levenservaring.

Houdingen ten aanzien van de politiek en haar instellingen

Naast kennis en interesse vormen politieke houdingen een derde onontbeerlijk element van politieke volwassenheid. We hebben reeds geconstateerd dat jongeren een geringer kennisniveau hebben dan de 'ouderen', maar daarmee weten we nog niet of deze verschillen zich vertalen in andere houdingen ten aanzien van politiek.

Om deze politieke houdingen te bekijken steunen we op twee attitudes die onontbeerlijk worden geacht voor een democratie. De eerste attitude is de houding die men aanneemt tegenover democratische instellingen. Het gaat hierbij niet zozeer om de werking van huidige instellingen, maar veeleer over het principe zelf van democratische instellingen en procedures. Vindt men dat het land moet worden bestuurd door politici of door technocraten en hoe staat men tegenover het parlement? Deze houding werd opgemeten aan de hand van een 'schaal' die loopt van 0 tot en met 100. Een hoge score op deze schaal, dicht bij 100, betekent dat men zeer negatief staat ten overstaan van democratie en democratische instellingen. Een lage score wijst op het tegendeel. De middenpositie wordt aangegeven door de score 50. De Vlamingen scoren gemiddeld net onder de 50, wat er op wijst dat zij toch nog enig vertrouwen hebben in de instellingen. Opvallend is dat negatieve gevoelens tegenover democratie licht stijgen met de leeftijd. Deze stijging zorgt er uiteindelijk wel voor dat jongeren op deze schaal gemiddeld 10 punten lager scoren dan de oudste leeftijdsgroep. Hieruit blijkt andermaal dat het negatieve beeld over jongeren en politiek op z'n minst voorbarig te noemen is.

Een tweede invalshoek om de politieke attitudes bij jongeren op te tekenen, is het kijken naar de gevoelens van machteloosheid die men uit ten aanzien van politiek. Politieke machteloosheid of onverschilligheid is een houding waardoor mensen zichzelf buiten spel zetten. Ze achten zich niet in staat om op een constructieve manier over politiek te kunnen nadenken of aan politiek te kunnen doen. De schaal die hier wordt gehanteerd, meet zowel de gevoelens van machteloosheid ten aanzien van politiek in het algemeen als tegenover politici en politieke partijen. Ook deze schaal loopt van 0 voor mensen die zich helemaal niet machteloos voelen, tot 100 voor mensen die zich totaal machteloos voelen. Uit de gemiddelde scores op deze schaal blijkt al vrij snel dat de gemiddelde Vlaming zich onbehopen en onbegrepen lijkt te voelen in de politieke wereld en vrij sceptisch staat tegenover

politici en politieke partijen. Ook hier constateren we dat deze gevoelens van machteloosheid stijgen met de leeftijd. Jongeren (een score van 60 op 100 bij de 18- tot 24-jarigen) voelen zich een stuk sterker dan de oudste leeftijdscategorieën (een score van 68 bij de 65- tot 75-jarigen).

Naast het feit dat er verschillen bestaan tussen de verschillende leeftijdsgroepen, is er tevens een stijging waar te nemen in het niveau van politieke machteloosheid in 1998 ten aanzien van 1995. Of het hier over een blijvend effect gaat kunnen we op basis van deze gegevens noch bevestigen noch ontkennen.

Burgers van morgen of overmorgen?

Hierboven hebben we, met uitzondering van politieke kennis, geen indicatoren gevonden die wijzen op een lagere bekwaamheid bij jongeren. Politieke volwassenheid kan blijkbaar vanaf 18 jaar. Dit betekent niet automatisch dat deze politieke volwassenheid bij alle jongeren leidt tot volwaardig burgerschap.

Alles wijst erop dat onderwijs aan belang wint om aan te geven wie 'in' is en wie 'out'⁷. Laaggeschoolden hebben niet alleen minder goede kansen op de arbeidsmarkt, maar beschikken in mindere mate over de bekwaamheden om mee te draaien in het publieke leven, in die mate dat we ons nog zouden kunnen afvragen of die onderwijskloof geen aanleiding geeft tot een onoverbrugbare cultuurkloof. We vermoeden echter dat die kloof reeds vorm krijgt in het onderwijs. Hier beperken we ons tot mogelijke verschillen in politieke machteloosheid die de voedingsbodem kunnen zijn voor een nieuwe ongelijkheid.

Aspecten van burgerschap

Een belangrijk aspect van burgerschap is dat burgers op zijn minst het gevoel moeten hebben dat politiek een zaak van mensen is, waarop ook zij enige impact kunnen uitoefenen. In ons onderzoek bij Vlaamse scholieren hebben we dit gevoel van machteloosheid in kaart gebracht aan de hand van een vijftal uitspraken. Het zijn vragen die peilen naar aspecten van dat gevoel van 'er niet bij te horen'. In onderstaande tabel staan de antwoord-

percentages op deze uitspraken. Zo kan men uit tabel 3 aflezen dat 40,5% van de bevroegde jongeren zeggen zich niet te interesseren voor politiek, terwijl toch nog 55,6% het niet eens zijn met de stelling dat hun stem er niet toe doet.

Het gevoel van politieke machteloosheid en politieke passiviteit tijdens verkiezingen, m.n. blanco, ongeldig of niet gaan stemmen, hangen onderling sterk samen. Als we de bevroegde leerlingen indelen in drie groepen van gelijke grootte volgens de mate waarin ze zich machteloos voelen, dan zien we dat 10% van de 'minst machtelozen' blanco, ongeldig of niet zou gaan stemmen. Bij de 'meest machteloze' groep bedraagt dit percentage 42%, terwijl 25% van de middencategorie (op het vlak van politieke machteloosheid) zou kiezen voor deze 'exit optie'. Naarmate iemand zich meer machteloos voelt, zal die persoon minder snel geneigd zijn om deel te nemen aan het formele politieke proces.

Sociale ongelijkheid en onderwijsvorm

Tot hiertoe werden de jongeren als één homogene groep beschouwd. Uit deze summier beschrijving blijkt dat de formele partijpolitiek op minder uitgesproken sympathie kan rekenen. Deze homogene beschrijving maskeert echter de grote verschillen die kun-

nen bestaan tussen de jongeren onderling. Vermits we laatstejaars leerlingen uit het secundair onderwijs hebben bevroegd kunnen we bezwaarlijk een onderscheid maken tussen 'laag-' en 'hooggeschoolde' jongeren in onze steekproef. Wel kan het onderscheid naar onderwijsvorm worden gehanteerd om het verschil aan te geven tussen enerzijds de jongeren die in een doorstromingsfase zitten, namelijk de leerlingen die in het algemeen secundair onderwijs zitten, en anderzijds de jongeren die in een eindrichting zitten, de leerlingen uit het beroepssecundair onderwijs. Het technisch secundair onderwijs neemt hier een tussenpositie in: men kan zowel doorstroming als eindrichtingen volgen in deze onderwijsvorm.

Vooraleer de houdingen en de intenties om al dan niet te gaan stemmen van deze verschillende groepen worden weergegeven, is het nuttig te weten welk soort leerlingen we in deze verschillende onderwijsvormen terugvinden. Uit vorig onderzoek bleek immers dat de vorm van participatie aan het onderwijs sociaal wordt gedetermineerd. Het onderwijsniveau en de sociaal-professionele status van de ouders bepalen nog steeds voor een deel de onderwijsloopbaan van een kind⁸. Deze verschillen naar sociaal-economische achtergrond vonden we ook in onze steekproef te-

Tabel 3

Antwoordpercentages op uitspraken die peilen naar politieke machteloosheid

Vlaamse leerlingen 1996 - N = 4424	oneens	noch eens, noch oneens	eens
Politiekers bekommeren zich niet graag om de mening van mensen zoals ik	11,8	32,9	55,3
Er stemmen zoveel mensen bij de verkiezingen dat mijn eigen stem er niet zou toe doen	55,4	25,9	18,8
Politiek interesseert me niet	29,5	29,5	41,0
Politieke partijen zijn alleen maar geïnteresseerd in de stemmen van mensen, niet in hun mening	13,3	34,4	52,7
Mensen zoals ik hebben geen enkele invloed op wat de regering doet	17,2	33,6	49,2

De percentages zijn berekend op het aantal geldige antwoorden bij jongeren met de Belgische nationaliteit. Het percentage ongeldig antwoorden varieert tussen de 0,3 en de 1%.

Tabel 4**Sociale achtergrond van het gezin naar onderwijsvorm**

	ASO	TSO	BSO	totaal
opleiding vader: % vaders met diploma hoger onderwijs*	60,7	31,8	21,1	42,3
opleiding moeder: % moeders met diploma hoger onderwijs*	52,2	24,0	14,0	34,5
beroepsprestige	55,5	45,4	41,9	49,2
sociaal-professionele statur vader* (in%)				
inactief	5,6	7,3	10,8	7,4
arbeider	15,8	36,9	50,0	30,6
bediende	27,4	20,7	12,2	21,7
sociaal beroep	21,9	7,3	3,0	12,8
ander	29,2	27,8	24,0	27,5
sociaal-professionele status moeder* (in %)				
inactief	34,4	42,6	53,0	41,4
arbeider	5,8	13,1	16,2	10,6
bediende	20,8	14,4	9,4	16,1
sociaal beroep	28,0	14,3	7,1	18,7
ander	11,1	15,5	14,4	13,3

* De verbanden tussen de sociale achtergrond en onderwijsvorm zijn statistisch significant op $p < 0,001$.

rug. Tabel 4 geeft een summier overzicht van sociaal-economische kenmerken van het gezin waaruit de leerlingen komen.

Nagenoeg alle kenmerken van sociaal-economische achtergrond van de leerlingen verschillen sterk naar onderwijsvorm. Terwijl 61% van de 'ASO-vaders' in het bezit is van een diploma hoger onderwijs, is enkel 21% van de BSO-vaders houder van dit diploma. Hetzelfde soort verschil vinden we terug voor de opleiding van moeders. Ook het prestige van het uitgeoefend beroep en de sociaal-professionele status van beide ouders verschillen heel sterk: ASO-leerlingen komen vaker uit de hogere beroepsgroepen, terwijl de ouders van BSO-leerlingen uit een arbeidersmilieu komen.

Het gezin waaruit men komt, bepaalt in sterke mate of iemand doorstroomt in het algemeen onderwijs, dan wel beroeps of technisch onderwijs volgt. De sociale positie kanaliseert jongeren nog steeds naar de hiermee overeenstemmende onderwijsvormen. Het algemeen onderwijs blijft nog steeds in grotere mate voorbehouden voor de kinderen van

de hogere sociale lagen en de opgeleide middenklasse. Het beroepsopleiding blijft het quasi-exclusief terrein van jongeren uit minder geprivilegieerde milieus.

Sociale achtergrond en politieke machteloosheid

Collectieve actie en participatie aan het politieke leven zijn belangrijke instrumenten om druk uit te oefenen op het beleid. Vanuit deze optiek zijn gevoelens van politieke machteloosheid fnuikend. Groepen die zich meer machteloos voelen en minder participeren zullen niet zo snel gestructureerde eisen door het politieke systeem gaan sluizen. Men kan gerust spreken van een democratisch deficit van deze groepen.

Bij de volwassenen weten we dat opleiding, politieke kennis, politieke machteloosheid correlaten zijn van elkaar. Laag geschoolden hebben een lagere graad van politieke kennis, voelen zich vaker politiek machteloos en zijn sneller geneigd dan hoger opgeleiden om blanco, ongeldig of niet te gaan stemmen⁹.

We vermoeden dat deze samenhang reeds in de kiem aanwezig is bij de schoolgaande jeugd en dat de kanalisering naar onderwijsvorm hierbij een cruciaal moment vormt. Indien we de bovenstaande gegevens over politiek, namelijk de keuze voor een 'exit optie' (blanco, ongeldig of niet stemmen) en politieke machteloosheid uitsplitsen naar onderwijsvorm, wordt het voorheen geschetste beeld ietwat grauwer en worden onze vermoedens deels bevestigd.

In tabel 5 wordt, per onderwijsvorm, zowel het percentage leerlingen gegeven dat op de een of andere manier geen keuze maakt (het percentage 'exit optie'), als de procentuele verdeling van het totaal aantal leerlingen over de drie categorieën van machteloosheid.

Hierdoor wordt een dubbel mechanisme zichtbaar: enerzijds stijgt binnen elke onderwijsvorm het percentage blanco/ongeldig of niet stemmen volgens de mate van politieke machteloosheid, terwijl tegelijkertijd het percentage politiek machtelozen ongelijk is verdeeld over de drie onderwijsvormen. Enerzijds zien we dus dat 8% van de minst machteloze ASO-leerlingen zou opteren voor blanco/ongeldig of niet stemmen, terwijl dit voor de meest machteloze ASO-leerlingen 36% bedraagt. Anderzijds kan uit deze tabel ook worden afgelezen dat het aandeel leerlingen dat zich het minst machteloos voelt 42% bedraagt in het ASO tegenover 24% in het technisch en 10% in het beroepsonderwijs. Leer-

lingen ASO zijn sowieso minder politiek machteloos en zouden minder snel voor de 'exit' uitweg kiezen bij verkiezingen. Diamentraal hiertegenover staan de leerlingen beroeps. De helft van de beroepsleerlingen behoren tot de 'meest machteloze groep' (tegenover 24% in het ASO) en 49% van deze groep zou de formele mogelijkheid tot inspraak in het beleid niet hanteren.

Ongelijkheid in burgerschap

Jongeren vormen een afspiegeling van hetgeen zich aan het voltrekken is in de 'volwassenenwereld'. Daar ziet men dat houdingen zoals etnocentrisme, individualisme, autoritarisme en politieke machteloosheid sterk samenhangen in een duurzame structuur. Wie etnocentrisch is, heeft tevens een grotere kans om autoritair, utilitair individualist en politiek machteloos te zijn. Deze constellatie van houdingen werd samengevat onder de noemer van de 'nieuwe breuklijn', omdat ze leidt tot scherpe conflicten over solidariteit en burgerschap. De positie die iemand inneemt op deze breuklijn zou grotendeels worden bepaald door de factor opleiding. Lager opgeleiden zijn vaker terug te vinden aan de rechterkant van deze breuk. Het heeft er alle schijn van dat de basis van deze 'nieuwe breuklijn' reeds wordt gelegd in het secundair onderwijs. Hierbij wordt het onderscheid 'hoog geschoold' - 'laag geschoold' vervangen door het onderscheid ASO-BSO.

Tabel 5

Percentages die de 'exit optie' (blanco, ongeldig of niet stemmen) kiezen, naar politieke machteloosheid en onderwijsvorm

	algemeen secundair N=1893		technisch secundair N=1415		beroepssecundair N=1009		totaal N=4317	
	% 'exit'	% leerlingen	% 'exit'	% leerlingen	% 'exit'	% leerlingen	% 'exit'	% leerlingen
minst machteloos	8%	42,4%	10%	42,3%	19%	16,5%	10,2%	33,3%
middencategorie	22%	33,6%	23%	32,8%	36%	33,7%	25,4%	33,3%
meest machteloos	36%	24,0%	41%	42,9%	49%	49,8%	41,9%	33,3%
totaal	20%		27%		29%		26,7%	

Het verband tussen politieke machteloosheid en de 'exit optie' is statistisch significant op $p < 0,001$

De differentiatie tijdens de onderwijsjaren geeft aanleiding tot een nieuwe sociale differentiatie. Het onderscheid is er een tussen leerlingen uit het algemeen secundair onderwijs, die in vele gevallen doorstromen naar het hoger onderwijs¹⁰ en de leerlingen beroeps. Dit onderscheid is grotendeels een gevolg van de sociaal-economische verschillen, maar bevestigt deze ook verder. Deze kloof tussen ASO en BSO vertaalt zich ook in een cultuurkloof en in verschillende houdingen tegenover politiek. We zitten met andere woorden stilaan met twee soorten burgers. Aan de ene kant van de barrière staan de mondige jongeren, die zich naar alle waarschijnlijkheid zullen ontpoppen tot mondige burgers. Daar tegenover staat een hele groep jong-volwassenen die zich niet betrokken voelen en voor wie de 'polis' enkel wordt belichaamd in de 'ver-van-mijn-bed-politiek'. De bestaande traditionele mechanismen tot politieke mobilisatie slagen er niet in om deze groep te bereiken. We kunnen ons hierbij afvragen of niet-traditionele mobilisatiekanalen, zoals 'subpolitiek' hier een bijdrage aan kunnen leveren.

Jongeren en subpolitiek

In *The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization* geeft de Duitse socioloog Ulrich Beck¹¹ een bredere definitie van politiek. Naast de formele politieke organisatie en hiërarchische beslissingsmethode onderscheidt hij ook sub-politisering. De 'politiek van boven' wordt in stijgende mate geconfronteerd met en vervangen door een 'politiek van beneden'. Het gezag versplintert. Burgers, actiecomités en allerlei zelforganisaties stellen dit gezag in vraag. Personen buiten het traditionele politieke systeem

vervullen steeds meer een belangrijke rol in een beslissingsproces.

Sommige auteurs schatten subpolitiek anders in. Subpolitiek is geen concurrent voor de traditionele politiek. Subpolitieke participatie is een middel om politieke onverschilligheid en non-participatie te bestrijden bij een generatie jongeren die minder dan vroeger in staat is om een politieke identiteit op te bouwen op basis van hun arbeidsstatuut. Gemeenschapswerk, vrijwilligerswerk, participatie aan nieuwe sociale bewegingen zijn gebieden waarin alle jongeren de kans krijgen om een politieke identiteit te ontwikkelen¹². Sociale participatie is een middel om politieke machteloosheid te bestrijden en politieke participatie te verhogen¹³. De vraag is of dit beeld wel klopt voor alle jongeren. Slechts als jongeren die zich volledig hebben afgekeerd van politiek zich aangesproken voelen door subpolitieke organisaties, gaat deze redenering op. De centrale vragen in dit onderdeel zijn dan ook: vormt subpolitiek een concurrent voor de traditionele politieke participatie? Bereikt subpolitiek jongeren die zich afzetten tegen politiek?

Participatie van jongeren aan subpolitiek

In tabel 6 vallen twee aspecten op. Ten eerste is er het enorme verschil in gewoon lidmaatschap tussen het leerlingenonderzoek en TOR 98. Dit is te wijten aan de verschillende manieren van bevragen. De hoge mate van gewoon lidmaatschap in dat laatste onderzoek kan teruggebracht worden tot het gewoon lidmaatschap van vakbonden. Dat item was niet opgenomen in het leerlingenonderzoek.

Uit het TOR98 blijkt dat de 18- tot 24-jarigen niet fundamenteel verschillen van de

Tabel 6

Lidmaatschap van een 'subpolitieke' organisatie (leerlingenonderzoeken TOR 98)

	Vlaamse leerlingen 1996	TOR 98	
	laatstejaars (N=4544)	18-tot 24-jarigen (N=161)	25- tot 65-jarigen (N=1171)
geen lid	78,2	54,4	52,5
gewoon lid	12,2	37,4	38,4
actief lid	9,6	8,1	9,1

oudere leeftijdscategorieën. Bovendien zijn 9,6% van de laatstejaarsscholieren uit het leerlingonderzoek actief betrokken in een subpolitieke organisatie. Het actief lidmaatschap aan subpolitieke organisaties tussen jongeren en ouderen verschilt nauwelijks.

Een tweede conclusie die we kunnen trekken is dat de participatie aan de subpolitiek bij alle leeftijdsgroepen en in alle onderzoeken hoger ligt dan de participatie aan het politieke leven. Zo is in TOR 98 de betrokkenheid met politieke partijen 9 keer kleiner als de participatie aan het subpolitieke leven. In het leerlingonderzoek kan, hoewel minder uitgesproken, een gelijkaardig fenomeen worden waargenomen.

Wordt de traditionele politiek vervangen door subpolitiek?

Zijn de jongeren die de subpolitiek bereikt andere jongeren dan de jongeren die de politieke organisaties bereiken? Of is de subpolitiek eerder een soort van instap voor jongeren in de gewone politieke bedrijvigheid?

Deze vraag werd op twee manieren bekeken. Ten eerste werd een profiel opgesteld van jongeren uit het politieke en het subpolitieke milieu. Als er duidelijke verschillen zijn, kan dit leiden tot de conclusie dat beide vormen van participatie totaal los van elkaar staan. Dan moet er worden nagegaan of subpolitieke participatie politieke participatie in de weg staat. Als beide profielen echter hetzelfde zijn dan vissen zowel politiek als subpolitiek in dezelfde vijver. Dan moeten er vragen gesteld worden bij de gedachte dat subpolitiek een alternatief vormt voor het politieke leven.

Subpolitiek kan dan misschien geïnterpreteerd worden als 'politiek met andere middelen'.

Tenslotte is de associatie tussen subpolitiek en politiek onderzocht. Indien deze associatie niet bestaat of negatief is (jongeren die betrokken zijn in subpolitieke activiteiten voelen zich minder aangesproken door politieke actie), wil dit zeggen dat subpolitiek en politiek elkaar uitsluiten. Indien er een duidelijk positieve associatie gevonden wordt (jongeren actief binnen subpolitieke organisaties zetten relatief sneller de stap naar politieke organisaties of omgekeerd), vervaagt opnieuw het beeld van subpolitiek als alternatief voor politiek. Subpolitiek vormt dan als het ware een wachtkamer voor de politiek.

Om deze vragen te beantwoorden, moeten we ons beperken tot de jongeren uit het leerlingonderzoek. In TOR98 zijn er te weinig jongeren om een verdere uitsplitsing te verantwoorden.

Terwijl politieke participatie afgewezen wordt door alle groepen jongeren, blijkt dit minder het geval te zijn voor subpolitiek. Vooral meisjes en leerlingen uit het ASO zijn significant meer betrokken in subpolitieke organisaties, terwijl jongeren uit lagere sociale milieus er minder vlug de weg naar toe vinden. Dit wijst op een lacune in de theoretische bijdrage van Beck. Subpolitieke participatie is duidelijk niet zo evident voor bepaalde groepen van jongeren. In het licht van de discussie in het vorige deel, zijn vooral de verschillen in subpolitieke participatie volgens onderwijsvorm interessant (zie tabel 7).

Wil dit nu zeggen dat we te doen hebben met twee afzonderlijke werelden? Sluit het

Tabel 7

Procentuele verdeling van lidmaatschap van subpolitieke organisaties volgens onderwijsvorm

	geen lid	gewoon lid	actief lid
onderwijsvorm			
ASO (N=2272)*	72,7%	15,1%	12,2%
BSO (N=988)	85,4%	8,3%	6,3%
TSO (N=1284)	82,5%	10,2%	7,3%

* De verbanden tussen lidmaatschap en onderwijsvorm zijn statistisch significant op $p < 0,001$

zich inzetten voor een subpolitieke organisatie uit dat jongeren ook lid worden van een politieke partij? Of is het juist omgekeerd? Wakkert het participeren aan subpolitieke activiteiten de belangstelling om ook lid te worden van een politieke partij juist aan en omgekeerd?

Uit tabel 8 blijkt dat het lidmaatschap van een subpolitieke organisatie bij jongeren een verhoogd lidmaatschap van een politieke partij met zich meebrengt. Het omgekeerde verband gaat ook op: jongeren die lid zijn van een politieke partij zijn ook meer lid van een subpolitieke organisatie.

Leidt het lidmaatschap van een politieke organisatie nu tot het lidmaatschap van een subpolitieke organisatie of omgekeerd? Dit is moeilijk uit te maken op basis van deze ene momentopname. Bij jongeren is het aannemelijk dat de drempel om lid te worden van een organisatie als Greenpeace lager is dan het lidmaatschap van CVP, VLD, SP, Agalev, VU of Vlaams Blok. Anderzijds vereist ook het lidmaatschap van een milieu-, derde wereld- of vredesbeweging een zekere politieke interesse en kennis. Via participatie aan deze organisaties bouwen jongeren een 'andere soort' kennis op: ze leren via groepswork hoe een democratisch besluitvormingsproces in elkaar steekt, leren opkomen voor hun mening, die te verwoorden. Hierdoor ontstaat er een ruimer politiek bewustzijn. Dit kan hun aandacht voor politiek en politieke partijen aanscherpen. Leren deelnemen aan activiteiten van sub-

politieke organisaties, de middelen tot participatie en inspraak leren kennen, wapent jongeren tegen apathie, uitsluiting en politieke machteloosheid. In dit opzicht kan sociale participatie een middel zijn om een politieke identiteit op te bouwen.

De ultieme test voor subpolitiek als 'socialisatiemiddel' tot politieke participatie, is de mate dat subpolitieke organisaties jongeren aantrekken die zich hebben afgekeerd van de traditionele partijpolitiek. Subpolitiek is pas een effectief wapen in de strijd tegen gevoelens van politieke uitsluiting en machteloosheid als het vooral deze groep jongeren aanspreekt.

Terwijl 18% van de 'exit'-jongeren (blanco, ongeldig of niet gaan stemmen) lid is van een subpolitieke organisatie, is 23% van de andere jongeren lid. Deze 'ruwe' associatie kan op twee manieren bekeken worden. Dit komt doordat we slechts over een momentopname beschikken.

De eerste interpretatie valt positief uit voor het effect van subpolitiek op de politieke beleving van jongeren. Door de participatie aan subpolitieke verenigingen ontwikkelen jongeren een zekere vorm van politieke identiteit die zich uit in een stem voor een bepaalde partij. Subpolitieke activiteiten stimuleren politieke bewustwording. Dezelfde gegevens kunnen echter ook negatief geïnterpreteerd worden. Jongeren die niet of blanco zouden stemmen, zijn in mindere mate lid van een subpolitieke organisatie. We hebben

Tabel 8
Combinaties van politieke en subpolitieke participatie (leerlingenonderzoek)

lidmaatschap politieke organisatie		lidmaatschap subpolitieke organisatie		
		geen lid (N=3555)	gewoon lid (N=556)	actief lid (N=433)
geen lid	(N=4396)	97,4%	94,6%	93,8%
gewoon lid	(N=405)	1,8%	4,7%	3,7%
actief lid	(N=43)	0,8%	0,7%	2,5%
totaal	(N=4544)	100%	100%	100%

* De verbanden zijn statistisch significant op $p < 0,001$ ($\chi^2 = 35,233$, $df = 4$)

reeds gezien dat subpolitiek vooral leerlingen uit het ASO bereikt en in mindere mate jongeren uit het BSO, die het meest politiek vreemd zijn (zie tabel 7). Subpolitiek lijkt vooral te vissen in die milieus met een hogere politieke bekwaamheid. Deze laatste zienswijze hoeft zelfs niet te verwonderen. Een zekere vorm van politieke interesse moet aanwezig zijn om de stap te zetten tot het lidmaatschap van een subpolitieke organisatie.

Jongeren zijn niet politiek apatischer dan de rest van de bevolking. Een volwassene die jonge mensen politieke onverschilligheid verwijt, kan dus maar beter in de spiegel kijken.

Er kunnen vraagtekens gezet worden bij de inschatting van de rol en de efficiëntie van subpolitiek als middel om jongeren bewust te maken voor politiek. Participatie aan vrijwilligerswerk, mensenrechten-, vredes-, derde wereldorganisaties, ... helpt het ontwikkelen van een politieke identiteit bij jongeren, zoals Hackett beweert. Via participatie aan subpolitieke organisaties ontwikkelen deze jongeren een politieke identiteit. Dit kan er uiteindelijk toe leiden dat ze zich actief inzetten in de traditionele politiek. Subpolitiek in Vlaanderen bereikt echter vooral jongeren met een zekere politieke interesse en leerlingen uit het ASO die zich in mindere mate politiek machteloos voelen. De subpolitieke weg tot het ontplooiën van een politieke identiteit is minder vanzelfsprekend voor jongeren die zich volledig afgekeerd hebben van de politiek en jongeren uit het TSO/BSO. Zij zetten in mindere mate de stap naar subpolitieke actie, ontwikkelen zo geen politieke identiteit en blijven steken in een vorm van politieke uitsluiting en machteloosheid. Als gemeenschapswerk, vrijwilligerswerk, organisaties als vredesbewegingen, derde wereldorganisaties, milieubewegingen, antiracistische organisaties geen extra inspanning leveren om vooral politiek ongeïnteresseerde jongeren te bereiken, dan zal subpolitieke participatie meer iets weg hebben van een 'Mattheüseffect'.

Conclusie

Uit de analyses over jongeren en politiek blijkt in de eerste plaats dat 'jongeren' en 'volwassenen' niet fundamenteel van elkaar verschillen op het vlak van interesse of houdingen. Het traditionele beeld dat jongeren totaal politiek apathisch zijn moet bijgesteld worden. Op heel wat vlakken scoren de jongste leeftijdscategorieën zelfs beter dan de andere. Dit verschil is echter te wijten aan verschillen in opleidingsniveau. Heel wat beelden van jongeren zijn niets anders dan de projecties van de angst (of hoop) van volwassenen voor een onzekere toekomst. Het beeld

van de politiek apathische jeugd is hier een schoolvoorbeeld van. Het valt voor 'de jeugd van vandaag' heel zwaar om nog apathischer te zijn dan 'de volwassenen van vandaag'. Dit komt doordat juist die volwassenen gekenmerkt worden door een lage graad van politieke betrokkenheid. Een volwassene die jonge mensen politieke onverschilligheid verwijt, doet aan regelrechte hypocrisie en kan maar beter in de spiegel kijken. Er is slechts één vlak waar jongeren verschillen van volwassenen. Jongeren hebben minder kennis op het vlak van politiek. Dit gebrek aan kennis vertaalt zich in een grotere onbeslistheid.

Onderling verschillen jongeren des te meer. Reeds op de schoolbanken worden twee soorten 'burgers' gevormd, de politiek bekwamen en politiek machtelozen, spelers en toeschouwers. Zitten we hiermee niet aan de zachte onderbuik van de hedendaagse democratie? We kunnen ons de vraag stellen of het project van een democratische rechtsstaat kan functioneren met verschillende soorten burgers. Vertrekkende van de veronderstelling dat iedereen even goede kansen moet krijgen om zichzelf te ontplooiën, maar dat de ontstane verschillen niet mogen ontsporen in een nieuwe vorm van 'heerschappij van de besten', kan dit soort systematische verschillen niet worden geaccepteerd. De klassieke mobilisatiestructuren falen om de meer machteloze en minder 'politiek bekwame' mensen te berei-

ken. Afgaande op onze analyse bij de jongeren kunnen we verwachten dat dit in de nabije toekomst niet zal verbeteren. De vraag blijft welke plaats een democratische samenleving reserveert voor deze mensen. Het legt een hypotheek op de democratie en ondermijnt de legitimiteit van het politieke bestel.

De vraag blijft hoe de mechanismen van politieke dualisering kunnen worden aangepakt. In de eerste plaats vermoeden we dat participatie op school een scharnierrol kan vervullen. Het maxime dat de Amerikaanse onderwijsdeskundige Dewey in de eerste helft van deze eeuw lanceerde, namelijk dat democratische burgers worden gevormd door democratische scholen, is actueler dan ooit. Leerlingen moeten democratie kunnen voelen in hun alledaagse leer- en werkomgeving. Burgerschapsoepvoeding in het curriculum, hoe lovenswaardig ook, mist haar doel indien ze niet wordt ondersteund door de onderwijspraktijk. Democratie mag geen abstract begrip blijven, maar moet aansluiten bij de dagelijkse leefwereld en ervaringen van jongeren.

Een eerste belangrijke stap naar een democratische school is het stimuleren van leerlingparticipatie binnen het kader van een leerlingenraad. Het goed laten functioneren van deze raad, vanaf de eerste jaren van het onderwijs, vormt een goede basis voor democratische gewoontevorming. Democratie op school mag zich echter niet beperken tot de werking van die raad. De leerlingenraad moet een hefboom zijn om de verhoudingen binnen de scholen te democratiseren. Daarom is het tevens belangrijk dat de participatie in de leerlingenraden zich niet louter beperkt tot enge thema's of tot instrumentele beslissingen die zich in de marge bevinden van het schoolleven. Leerlingenraden moeten, met andere woorden, organen van inspraak worden in de plaats van instrumenten van uitspraak.

Naast participatie op school kan de school de plek bij uitstek zijn om de politieke kennis van leerlingen op te krikken om deel te nemen aan de formele participatie aan demo-

cratie. Via de school kan immers een breed heterogeen 'publiek' worden bereikt. Na 18 jaar bestaat namelijk het gevaar dat alleen de geïnteresseerden inspanningen zullen doen om die kennis te vergaren. Ideaal zou men op 18-jarige leeftijd, het moment waarop men ten volle formeel kan participeren, over de nodige kennis moeten beschikken. Dit vereist een inspanning van de vele onderwijsactoren, zoals de onderwijskoepels, maar ook directies en leerkrachten. Een project ter realisatie van 'simulatieverkiezingen' in scholen, naar voorbeeld van de Nederlandse nationale leerlingverkiezingen¹⁴, kan bijvoorbeeld als aanknopingspunt dienen om uitleg te verschaffen over partijen, personen, maar ook maatschappelijke projecten van partijen. Het voordeel van een dergelijke simulatie is dat politieke vorming niet vervalt tot een droge opsomming van partijen en thema's. Het sluit nauwer aan bij de leef- en ervaringswereld van jongeren.

Nog steeds in de context van de schoolomgeving kan er worden gewezen op het belang van burgerschapseducatie in het secundair onderwijs. Vorming tot 'burger' is belangrijk, maar kan ons inziens niet op dezelfde wijze gebeuren in de verschillende onderwijsvor-

Reeds op de schoolbanken worden twee soorten 'burgers' gevormd, politiek bekwamen en politiek machtelozen, spelers en toeschouwers.

men. Ex cathedra 'burgerschapslessen' zullen waarschijnlijk bij de beroeps veel minder aanslaan dan in de andere vormen. Een algemeen pakket 'burgerschapsvorming' lijkt voor het hedendaags Vlaams onderwijs een onhaalbare kaart. Er moet niet alleen aandacht zijn voor de manier waarop deze burgerschapsvorming wordt aangepakt, maar ook voor de concrete inhoud van het begrip 'burger'. Te vaak wordt een eenzijdige klemtoon op de rechten van de burgers geplaatst. Plichten of verantwoordelijkheden blijven hierbij buiten beschouwing. En het verband tussen deze rechten en plichten komt ook niet altijd tot uiting. In dit kader kunnen wij het pleidooi voor een norma-

tief burgerschap oprakelen. De burger kan niet worden gereduceerd tot een consument van overheidsdiensten. Burgers dragen willens nillens verantwoordelijkheden in de samenleving. Een belangrijk onderdeel van burgerschapsvorming is dan ook het opnemen van verantwoordelijkheid. Leerlingen moeten uit hun positie van 'onverantwoordelijkheid' worden gehaald.

Daarnaast nopen de bevindingen tot een meer kritische houding ten opzichte van subpolitiek en vrijwilligerswerk in een verzuilde maatschappij. Een kritische houding ten opzichte van de rol van subpolitieke organisaties als middel tot politieke bewustmaking, is gerechtvaardigd. Subpolitieke participatie kan een manier zijn om de interesse voor politiek bij jongeren aan te zwengelen. Toch mag men niet vervallen in een 'naïef' geloof dat via subpolitieke actie alle jongeren een politiek bewustzijn zullen ontwikkelen. In deze bijdrage zijn er namelijk aanwijzingen dat subpolitiek vooral die jongeren bereikt die zich in een zekere mate reeds interesseren voor politiek. Participatie op zich is echter geen eenduidig begrip. Men kan een duidelijk onderscheid maken tussen enerzijds participatie in een gestructureerde organisatie, waarbij doelstellingen en beslissingsbevoegdheden vast liggen en anderzijds participatie aan een zelforganisatie, waarbij het doelpubliek zelf meedenkt over doelen en strategieën. De eerste vorm staat in de praktijk al te vaak synoniem voor 'uitvoeren'. De tweede heeft daarentegen een emancipatorische inslag. De betrokkenheid bij een activiteit waarvoor mensen zelf de verantwoordelijkheid dragen en er zelf ook de vruchten van kunnen plukken kan een grote integrerende werking of uitstraling hebben.

Noten

- 1/ Bekx, N., Me, Myself and I. De toekomst van generatie M, In : *Cahier Veer10-acht10, Vlaams Welzijnscongres over - met jongeren*, Kortrijk, 18 en 19 februari 1999.
- 2/ Elchardus, M., Hooghe, M., Smits, W., (1998), *Technisch verslag bij de survey TOR98. Deel II Algemene beschrijving, frequenties, codeboek en vragenlijst*, VUB, Vakgroep Sociologie,

Brussel, Torrapport 1998/23.

- 3/ Elchardus, M., Kavadias, D., Siongers, J., (1998) *Hebben scholen een invloed op de waarden van jongeren. Een empirisch onderzoek naar de doeltreffendheid van waardevorming in het secundair onderwijs*, VUB, Vakgroep Sociologie, Brussel.
- 4/ De gegevens en tabellen die we in deze publicatie gebruiken werden ter beschikking gesteld door het ISPO (het Interuniversitair Steunpunt Politieke Opinieonderzoek), gesteund door de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele aangelegenheden. De gegevens werden oorspronkelijk vergaard door Jaak Billiet, Marc Swyngedouw, Ann Carton en Roeland Beerten. Noch de gegevensverzamelaars noch het steunpunt kunnen worden verantwoordelijk gesteld voor de huidige analyses en interpretaties. Beerten, R., J. Billiet, et al. (1997). *1995 General election study Flanders - Belgium. Codebook and Questionnaire*. Leuven, Interuniversitair Steunpunt Politieke-Opinieonderzoek.
- 5/ Zie o.m. voor Groot-Brittannië Hackett, C. (1997), *Young People and Political Participation*. In: Roche, J., Tucker, S., (red.), *Youth in Society*, Sage Publications, London, pp.81-88.
- 6/ Het feit dat jongeren over minder politieke kennis beschikken dan oudere leeftijdscategorieën werd reeds meermaals aangetoond. Zie hiervoor ondermeer De Hart J. & J. Janssen, (1993) *Jongeren en politiek* in: Dieleman, A.J., F.J. van der Linden & A.C. Perreijn (red.), *Jeugd in meervoud. Theorieën, modellen en onderzoek van leefwerelden van jongeren*, De tijdstroom / Open Universiteit Heerlen, Utrecht, pp. 340-350.
- 7/ Cf. Elchardus, M. and K. Pelleriaux (1998). *De polis verdeeld - Hoe de kiezers links en rechts herdefiniëren*. In: M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (red.). *De (on)redelijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen. Verkiezingen van 21 mei 1995*. Leuven/Amersfoort, ACCO: 183-210.
- 8/ Cf. Tan, B. (1998). *Blijvende sociale ongelijkheid in het Vlaamse onderwijs*. Berichten Centrum voor Sociaal Beleid UFSIA - Universiteit Antwerpen, p. 22.
- 9/ Elchardus, M. and A. Derks (1996). "Culture Conflict and its Consequences for the Legitimation Crisis." *Partitocracies Between Crises and Reform. The cases of Italy and Belgium* 38 (2): 237-253.

- 10/ Voor een illustratie van gedifferentieerde doorstromingskansen naar het hoger onderwijs zie ondermeer Tan, B.
 - 11/ Beck, U., A. Giddens & C. Lasch (1994). *Reflexive modernization*, Polity Press, Cambridge.
 - 12/ Hackett, C., Young People and Political Participation, In: Roche, J., Tucker, S., (red.), *Youth in Society*, Sage Publications, London, 1997, pp.81-88.
 - 13/ Hurrelmann, K., Palentien, C., Jugendliche an die Wahlurnen! Argumente zur Verbesserung der politischen Partizipation der jungen Generation, *Diskurs*, 1997, 7, 2, pp. 38-45.
 - 14/ Zie hiervoor - (1998), *Uitslag scholierenverkiezingen 1998*. Instituut voor Publiek en Politiek, Amsterdam. Geïnteresseerden kunnen steeds terecht op de URL <http://www.publiek-politiek.nl> of bij drs. Eelco Otger via jong@publiek-politiek.nl.
-